

Валерій Власенко

НЕВІДОМІ ЛИСТИ КОСТЯ МАЦІЄВИЧА ДО СИМОНА ПЕТЛЮРИ 1920 р.

У 2008 р. виповнилося 135 років від дня народження відомого громадсько-політичного і державного діяча, дипломата, професора кількох російських та українських вищих шкіл, редактора, видавця, агронома Костя Адриановича Мацієвича (1873–1942). Він був не тільки учасником національно-визвольного руху кінця XIX – початку XX ст., коли належав до українських студентських організацій у Петербурзі і Києві й українських громад у Полтаві, Саратові, Харкові, та Української революції 1917–1921 рр., а й одним із засновників громадської агрономії¹ та представником організаційно-виробничого напрямку економічної думки в Росії².

Проте, якщо дослідники з української діаспори відзначали роль К. Мацієвича у розвитку громадської агрономії, сільськогосподарської економії та кооперації³, то в СРСР його ім'я згадувалося у відповідному «трактуванні» лише з приводу діяльності на чолі зовнішньополітичного відомства УНР періоду Директорії⁴. Наприкінці XX – на початку XXI ст. з'явилася низка енциклопедично-довідкових видань⁵, робіт біографічного характеру⁶ та досліджень, в яких розкривалися різні сторони життя і творчості вченого⁷, його діяльність на ниві дипломатії⁸, науки й освіти⁹, серед української еміграції¹⁰, в тому числі у Румунії¹¹.

Незважаючи на посилення останнім часом інтересу до постаті К. Мацієвича, є ще чимало прогалин у дослідженні його біографії, громадсько-політичної, науково-педагогічної і культурно-освітньої діяльності, наукової, літературної та епістолярної спадщини. Одна з них – спільна громадсько-політична і державна діяльність Костя Мацієвича з Симоном Петлюрою, їхнє листування.

Кость Адрианович познайомився із Симоном Васильовичем ще на початку XX ст. у Полтаві. Після закінчення Новоолександрійського інституту сільського господарства і лісівництва у 1898 р. К. Мацієвич декілька місяців працював у маєтку Янків Ріг (нині в межах села Кириківка Великописарівського району Сумської обл.) цукрозаводчика П. Харитоненка. Невдовзі переїхав у Полтаву, де обійняв посаду вченого секретаря Полтавського товариства сільського господарства, а з 1900 р. – ще й агронома Полтавського повітового земства. Разом з О. Русовим і Л. Падалкою організував при товаристві кооперативний відділ, співробітничав у друкованому органі товариства «Хуторянин». Будучи спеціалістом у галузі

сільського господарства, розробив основні засади земської агрономічної організації, мережі дослідних установ у губернії, взяв участь у Всеросійському з'їзді з агрономічної допомоги місцевому господарству (Москва, 1901). На останньому поставив питання про необхідність використання української мови в агрономічній роботі в Україні. Він був членом Полтавської української громади, до складу якої входили М. Дмитрієв, П. Мирний, О. Пчілка, М. Рклицький, Г. Ротмістров, П. Рудченко, О. Русов та ін. К. Мацієвич керував місцевим українським гуртком гімназистів і семінаристів. На його засіданнях виступали Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, М. Міхновський, які періодично приїжджали в Полтаву. Серед членів цього гуртка найбільш талановитим, на думку К. Мацієвича, був С. Петлюра¹². У 1901 р. останнього виключили з духовної семінарії, і невдовзі він виїхав на Кубань.

Того ж року через загрозу арешту Кость Адріанович переїхав у Саратов, де протягом п'яти років працював губернським агрономом. Він друкувався у місцевій «Саратовской земской неделе», здійснив наукову подорож до Франції та Німеччини, опублікував перші книги – «Главные вопросы повышения с.-х. культуры» (1904) та «Организация мелкого кредита» (1904). 1905 р. брав активну участь у створенні в губернії осередків Всеросійського селянського союзу, організовував у приміщенні земської управи нелегальні зібрання селян, був членом місцевої Української громади. З грудня 1905 р. по травень 1906 р. Кость Адріанович перебував у в'язниці. Після звільнення працював редактором газети «Приволжский край» і восени 1906 повернувся в Україну на Київщину, невдовзі переїхав у Харків.

У 1907–1915 рр. (з перервами) Кость Адріанович був редактором двомовного (російсько-українського) журналу «Хлібороб» і «Южно-Русской сельскохозяйственной газеты». Він залучив до роботи в українському відділі журналу Х. Алчевську, С. Дремцова, В. Короліва, М. Кропивницького, І. Липу, О. Пчілку, А. Терниченка, М. Шаповала. За організацію осередків Селянського союзу у Саратові був засуджений і з осені 1909 р. до весни 1912 р. К. Мацієвич перебував у Васильківській в'язниці, де вивчив англійську й італійську мови, під псевдонімом К. Ашин видав книги «Общественно-агрономические этюды», «Рентабельность фосфорнокислого удобрения на южной окраине чернозема», «Организация американского свиноводства», низку статей у фахових виданнях та пресі. Після виходу з в'язниці працював агрономом Харківського товариства сільськогосподарства, заступником голови Комітету сприяння сільській кооперації при цьому товаристві, редактором наукового «Агрономического журнала» (1912–1915). До редакції журналу залучив О. Чайнова та Б. Бруцкуса. На сторінках часопису публікувалися статті відомих науковців О. Анциферова, М. Кондратьєва, М. Ларіна (Лур'є), Н. Макарова, П. Маслова, М. Огановського, О. Рибнікова, В. Тотоміанца, М. Туган-Барановського, О. Челінцева¹³. У Харкові він також був членом місцевої Української громади та редагував її тижневик «Наша справа».

1915 р. Кость Адріанович переїхав у Петроград, де був професором Кам'яноостровських та Вищих Стебутівських жіночих курсів, лектором

курсів Московського народного університету імені О. Шанявського. Згодом очолив економічний відділ Всеросійського земського союзу, навесні 1917 р. входив до складу керівництва Ліги аграрних реформ. У столиці підтримував тісні зв'язки з членами місцевої Української громади П. Стебницьким, О. Лотоцьким і М. Славінським.

Влітку 1917 р. Кость Адріанович переїхав у Київ. К. Мацієвича і С. Петлюру обрали до Української Центральної Ради. Перший – від Української радикально-демократичної партії, другий – від Українського генерального військового комітету. Обидва працювали в уряді. С. Петлюра був генеральним секретарем військових справ, К. Мацієвич – товаришем (заступником) генерального секретаря земельних справ Б. Мартоса. Кость Адріанович запропонував Центральній Раді проект аграрної реформи на засадах індивідуального трудового господарства із збереженням приватної земельної власності. Через неприйняття його проекту у грудні 1917 р. вийшов у відставку. Працював у Васильківському повітовому та Київському губернському земствах.

У середині квітня 1918 р. на похоронах І. Нечуя-Левицького відбулася зустріч К. Мацієвича з С. Петлюрою, під час якої Симон Васильович поділився своїми планами щодо роботи у земстві. Саме тоді йому пропонували очолити Київську губернську земську управу і він мав певні сумніви щодо керівництва цим органом місцевого самоврядування без спеціальних знань. Маючи великий досвід роботи у земстві, К. Мацієвич запевнив його, що спеціальних знань не потрібно: для цього є спеціалісти: «Найбільше значіння має адміністративний хист, уміння впливати на людей та організаційні здібності, а все це Ви виявили вже давно і тому ті сумніви, про які Ви тільки що говорили, нехай вас на цьому шляхові не спиняють»¹⁴. Невдовзі С. Петлюра очолив земську управу, а згодом – і управу Всеукраїнського Земського Союзу. Саме за його пропозицією К. Мацієвича обрали спочатку членом, а потім – і заступником голови управи цього земського об'єднання. Після арешту С. Петлюри він фактично керував діяльністю Союзу і доклав чимало зусиль для звільнення Симона Васильовича з в'язниці¹⁵. Обидва були членами Українського Національного Союзу. Кость Адріанович входив до складу делегації до гетьмана, яка пропонувала П. Скоропадському відмовитися від федерації з Росією. Зміст розмови з останнім через кур'єра негайно був переданий С. Петлюрі, який у той момент перебував у помешканні К. Мацієвича¹⁶. Симон Васильович одразу виїхав у Білу Церкву, де наступного дня розпочалося антигетьманське повстання.

Керувала повстанням Директорія, створена Українським Національним Союзом. С. Петлюра очолив її війська, а К. Мацієвич, за наполяганням В. Винниченка і С. Петлюри, відбув до румунського міста Ясси для переговорів із представниками країн Антанти¹⁷.

У часи Директорії УНР з лютого по квітень 1919 р. К. Мацієвич очолював Міністерство закордонних справ, а з червня того ж року – Надзвичайну дипломатичну місію (НДМ) УНР у Румунії. Після її ліквідації був головою філії Українського товариства прихильників Ліги Націй у Буха-

ресті, Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії. У 1925 р. переїхав до Чехо-Словацької Республіки, де був професором Української господарської академії в Подебрадах (обраний на посаду ще до переїзду в ЧСР), Українського технічно-господарського інституту у Празі, членом Закордонного бюро Української радикально-демократичної партії, головою Українського республікансько-демократичного клубу (1928–1931), Української наукової асоціації й окремої секції II Українського наукового з'їзду у Празі.

Перебуваючи в еміграції, К. Мацієвич підтримував тісні зв'язки з Головою Директорії УНР, друкувався у періодичних виданнях «Трибуна України», «Тризуб» та ін., що були створені з ініціативи С. Петлюри. Після вбивства 1926 р. у Парижі Головного Отамана військ Директорії Кость Адрианович входив до складу Міжорганізаційного комітету для вшанування пам'яті Симона Петлюри, написав спогади про спільну роботу з Сином Васильовичем на земській ниві.

Листування С. Петлюри з К. Мацієвичем вже знайшло певне відображення у збірниках статей, листів і документів, що виходили у Нью-Йорку (Т. II)¹⁸, Києві (Т. III, IV)¹⁹ та на сторінках наукових часописів²⁰. Зворотні листи не публікувалися. Саме тому важливими, на наш погляд, є п'ять рукописних листів К. Мацієвича до С. Петлюри, датованих березнем-жовтнем 1920 р. Усі вони написані на бланку Голови НДМ УНР у Румунії. Епістолярій розкриває погляди цих двох непересічних громадсько-політичних діячів на події міжнародного життя, ситуацію у Румунії, діяльність Уряду УНР, окремих його членів, українських дипломатів тощо.

При передачі текстів документів максимально збережено лексичні та орфографічні особливості оригіналів, написання великої та малої літери. Листи, що публікуються нижче, зберігаються у фонді 3696 (Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Київ, Кам'янець-Подільський, Вінниця, м. Тарнів, Польща) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

¹ Макаров Н. Крестьянское хозяйство и его эволюция. – М., 1910. – С. 46–47; Чайнов А. В. Основные линии развития русской сельскохозяйственной мысли за два века. – М., 1927; Он же. Основные идеи и методы работы общественной агрономии // Чайнов А. В. Избранные произведения : сб. / сост. Е. В. Серова. – М., 1989. – С. 57–180 та ін.

² Кабанов В. В. Школа Чайнова, или организационно-производственное направление русской экономической мысли // История СССР. – М., 1990. – № 6. – С. 86–99; Горкіна Л. П., Тимочко Н. О. Історичні витoki та методологічні засади кооперативної школи О. В. Чайнова // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 71–78.

³ Доманицький В. Кость Мацієвич (Замість вінка на могилу). – К., 1943; Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів (1919–1964). – Мюнхен, 1965; Те саме // Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці. – Нью-Йорк; Львів; Париж, 2005. – С. 143–273; Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964; Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1495 та ін.

⁴ Революция на Украине по мемуарам белых / сост. С. А. Алексеев, под ред. Н. Н. Попова. – М.; Л. : Госиздат, 1930; Лихолат А. В. Разгром буржуазно-националистической

директорії на Україні. – К.: Госполитиздат України, 1949; *Карпенко О. Ю.* Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964; *Симоненко Р. Г.* Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 – березень 1920 р.). – К.: Наук. думка, 1965 та ін.

⁵ Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Вип. III. – Львів, 1996. – С. 211–213; *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С. 126–127; *Стрельський Г. В.* Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). Біографічний довідник. – К., 2000. – С. 23–24; Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. 2-ге видання. – Суми, 2004. – С. 298; Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – Т. 2. – К.: Знання України, 2004. – С. 29 та ін.

⁶ *Власенко В.* Штрихи до портрета Костя Мацієвича // Сумська старовина. – 1997. – № 1. – С. 25–30; *Він же.* Кость Мацієвич: штрихи до портрета // Вісник Львівської комерційної академії. Сер. Гуманітарні науки. – Вип. 4. – Львів, 2002. – С. 67–78; *Він же.* Кость Мацієвич і Сумщина // Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми: СумДПУ, 2007. – С. 15–21.

⁷ До творчої спадщини Костя Мацієвича / Передмова, упорядкування і коментарі В. М. Власенка // Сумська старовина. – 2006. – № XVIII–XIX. – С. 48–64; До літературно-мемуарної творчості Костя Мацієвича / передмова, упорядкування і коментарі В. М. Власенка // Сумський історико-архівний журнал. – 2007. – № II–III. – С. 117–127; *Єтик Л. І.* К. А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 125–135.

⁸ *Матвієнко В., Головченко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К., 2001. – С. 78–82; *Власенко В. М.* Агроном і дипломат. Штрихи до біографії Костя Мацієвича // Політика і час. – К., 2002. – № 10. – С. 78–86; *Табачник Д.* Історія української дипломатії в особах. – К., 2004. – С. 210–227; *Він же.* Українська дипломатія: нариси історії (1917–1990 рр.). – К., 2006. – С. 278–297; *Соловійова В. В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: Монографія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 146–149, 187–188 та ін.

⁹ *Плюсюк В.* Кость Мацієвич // Українські кооператори (історичні нариси). – Кн. 1. – Львів, 1999. – С. 218–222; *Злутко С.* Українська економічна думка. Постаті і теорії. – Львів, 2004. – С. 309–312; *Власенко В. М.* Науковий доробок К. Мацієвича на сторінках петербурзького журналу «Земское дело» // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. X. – С. 180–190.

¹⁰ *Троцинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – С. 71–72, 79–81; *Стрілець В. В.* Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік). – К.: РПЦ «Київський університет», 2002. – С. 228–231, 256–259, 275–277; *Піскун В.* Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). – К.: «МП Леся», 2006. – С. 298–300; *Власенко В. М.* Кость Мацієвич і Український республікансько-демократичний клуб у Празі // Рідна мова. – Варшава, 2007. – № 7. – С. 60–67.

¹¹ *Власенко В.* Перша конференція української еміграції у Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К.: Укр. центр духовної культури, 2007. – С. 172–178; *Він же.* Кость Мацієвич на чолі філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті (1922–1925) // Український вимір: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. – Вип. 6. – Ніжин: Вид-во Ніжинського держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя, 2007. – С. 82–85; *Він же.* Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) / Пам'ятки. Археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 8. – С. 129–160.

¹² ЦДАВО України, ф. 3892, оп. 1, спр. 36, арк. 65; *Савченко В. А.* Симон Петлюра. – Харьков: ФОЛІО, 2006. – С. 18–20.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3892, оп. 1, спр. 36, арк. 84–86.

¹⁴ *Мацієвич К.* На земській роботі // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага: Міжорганізаційний комітет для вшанування пам'яті Симона Петлюри в Празі,

1930. – С. 196.

¹⁵ Там само. – С. 198–202.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3892, оп. 1, спр. 36, арк. 98–99.

¹⁷ Там само, арк. 100 ; *Мацієвич К.* На земській роботі... – С. 202.

¹⁸ *Петлюра Симон.* Статті. Листи. Документи / Українська Вільна Академія Наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 368–369.

¹⁹ *Петлюра Симон.* Статті. Листи. Документи / Інститут Досліджень Модерної Історії в США, Фундація ім. Симона Петлюри в Канаді. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – Т. III. – С. 188–191, 235, 384 ; К. : ІПІ Сергійчук М. І., 2006. – Т. IV. – С. 509–514, 589–598, 608–614, 620–639, 647–651.

²⁰ Військово-історичний альманах. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 142–145 ; Пам'ять століть. – К., 2001. – № 4. – С. 24–48.

ЛИСТИ К. МАЦІЄВИЧА ДО С. ПЕТЛЮРИ

№ 1

1 березня 1920 р., м. Бухарест

Вельмишановний і любий мій Симоне Васильєвичу!

Ви з мого докладу ще в Варшаві знаєте, яку вагу і значіння я оддаю організації справжньої дисциплінованої армії за кордоном. Як Ви знаєте, я цю справу порушив зараз після нашої катастрофи, ще не маючи ані жадних висновків ні Ваших, ні Уряду, і певне все зроблю для того, аби її в той, чи інший спосіб виконати.

Зараз ми ставимо собі тут такі конкретні прості завдання: 1) перевезти сюди бригаду Вариводи¹ з Чехів і 2) перевезти сюди також 8–10 т[исяч] полонених з Італії, для організації з них другої бригади. В цих справах я був у міністра Чеського і Італійського². Чеський мені прямо сказав, нехай румуни Вашу бригаду візьмуть і ми завтра її привеземо до кордонів Румунії. Італійський з свого боку нам обіцяв зробити все перед своїм Урядом і Румунським, аби нам допомогти, але зазначив, що все це не повинно мати вигляд антибільшовицької акції*. Погодилися на тому, що буде формуватися охорона залізниць і товарообміну від банд і грабіжників. Такі ноти я і подав.

І головне все ж таки питання в нерішучості Румунії, яка тепер дуже боїться якось переступити волю Антанті. З одного боку, прихильність Румунії до України не тільки не зменшується, а навіть зростає. Недавно в парламенті одбулася маленька демонстрація в нашу користь. Коли обговорювалась справа про мирові переговори з більшовиками, деякі депутати гукали «vive l'Ukraine»³. Президент заявив, що Україна тут не причім. Але готується нашими приятелями депутатами запит і резолюція про визнання України і це мабуть пройде. З другого боку, Уряд, який тепер боїться Антанті, який не має справжнього авторитету і вигляду і який, кажуть, буде змінений після повороту «Vaydu-Voevodu»⁴ на прем'єра до Румунії, боїться нам заангажуватися і гальмує всі справи в тим числі і формування. Приходиться чекати і проводити агітаційну і підготовчу працю. А час іде, дуже дорогий час! Ви певне скажете, що Польща звернулася до Румунії прийняти участь в обговоренні справи замирення з більшовика-

ми і туди хтось виїхав, який мав би порозуміти з Фльореску⁵ цю справу честі. Як новий уповноважений, так і Ф[льореску] дуже прихильно ставляться до України, але як Ви знаєте Румуни дуже реальні політики і коли більшовики справді пообіцяють їм Бессарабію і не будуть чіпати їх кордонів, то вони підуть на розмови з ними. Сьогодні опубліковані пропозиції більшовиків Румунії з вимогою визнати советську владу, амністію всім біженцям з Румунії, повернення збитків за майно Румунське, за це повертається золото Румунії, визнає право на Бессарабію. Окрім того, повідомляється, що в Україні національно-комуністична влада. Бачте, більшовики знають, що роблять і знають на що можна сподіватися у Румунії.

Я подаю ноту протесту проти того, аби хтось мав право говорити від імені України і складати якісь договори від імені Українського народу, але як завжди я не надаю ніякої ваги цим писаним демонстраціям. Через те шляхом розмов з діячами я змагаюсь як можна більш затягнути справу і бачу в цьому заняттю своє головне завдання. І якщо наші надії на можливість повстання у нас на Україні мають хоч який не будь ґрунт, то тоді коли справа затягнеться, Румунія побачить, що передчасно є говорити з більшовиками з приводу України.

Тут був полк[овник] Удів.⁶ з проханням допомоги набоями і рушницями для Могильова⁷, поки він тут перебував, прибув другий кур'єр, який привіз відомість, що Могилів був тимчасово зайнятий Денікінцями, які в кількості 5000 ч[оловік] йдуть на Ущіцу⁸ і послід. Це підрозділи, які були в районі Одеси, Тирасполя і т.п. Меж иншим вони подали відомості про армію Ом[еляновича]-Павл[енка]⁹, яка начебто має штаб в Знаменці і до Дніпра. Скільки ми не намагалися зв'язатися з ним, ніяк не можемо. І взагалі я це лічу самим більшим нашим лихом, що наш Уряд тиняється десь бог його знає де, а Ом[елянович]-Павл[енко] один. А ну як він сам на свою руку зробить згоду з більшовиками, що ж тоді пани міністри мають робити?

Від Мазепи¹⁰ я знову одержав один за другим два листи і дивуюся його енергії і відвазі. Це справжній чоловік і як би наш Уряд складався з таких людей, то тоді справа йшла б далеко краще. Я йому надіслав великого інформаційного листа і також щире прохання більш рішуче повести справу реформування Уряду, якому місце на Україні, а не закордоном.

А то подумайте, я подаю ноту протесту від імені Уряду. Мені дуже легко можуть навести, що як Ви можете протестувати проти більшовиків, як їх уряд в Києві, в той час коли Ваш в Відні, Варшаві, Кам'янці. Хто ж має більше права говорити від імені України? Один же Мазепа всього Уряду не складає.

В тій справі, яку Ви передали через п[ана] сотника [...]*, я поки що нічого не зробив, бо до того часу, коли ми не мали певного зв'язку з Ом[еляновичем]-Павл[енком], це річ мені здається не підходяща і з неї нічого доброго не вийде.

* Тут і далі підкреслення зроблені в текстах документів.

Меж иншим І. П. Мазепа писав мені, що він дуже настоює на тому, аби я перейняв керування Варшавською місією¹¹. Я проти цього принципно нічого не маю, але я погоджусь на це тільки тоді, коли колегіальність місії буде скасована і за справи маю відповідати цілком я, коли я переформую місію так, як я це лічу потрібним, взявши з Бухаресту двох своїх співробітників, коли до Бухаресту не буде ніхто призначений, а місія буде доручена І. А. Чопівському¹² вкупі з Дельвігом¹³, з якими я буду мати постійний контакт через Фльореску. Далі мені повинно бути дозволено взяти половину коштів Бухарестської місії в Варшаву, бо це дякуючи моему економному господарюванню вона має ощадності.

Мені М[азепа] писав щось про те, аби Славінського¹⁴ перевести до Бухаресту. Я би рішуче протестував би проти цього. Зовсім не треба брати послів звідтіль, де вони серйозно проводять роботу і порушувати таким чином всі зв'язки, які вони дотепер завели. Тим більш ця заява, що для Бухаресту є такий вже підходящий Вам [...] як І. А. Чопівський.

Від Марголіна¹⁵ одержав телеграму і лист, де він повідомляє про свою працю і можна сподіватись, що він нам щось зробить.

Після того як прочитав Ваш лист, який привіз от[аман] Шаповал¹⁶, я все таки нічого не можу додати більшого, що я вже написав раніш, окрім самої щирої радості, що мої надії на Польщу справджуються і що вона в своїх інтересах стає нам до справжньої реальної допомоги. Правда, це зробить добре вражіння тут і наша праця тут піде краще.

Казанову¹⁷ ще не бачив, але його претензії представляти Шаповала Презану¹⁸ і Чихоцькому¹⁹ мені уявляється смішними. Ми ж добре знаємо його вагу тут, це звичайний брехун типу Радонича²⁰, який за Бухарестом уявляє з себе дуже впливового, а тут нічого не вартий. Мені дуже смішно, коли доводиться чути, що Ви таким добродіям кажете, що Шаповал з ним щось зроблять більше як ми. Ви ж раз прислали сюди Шадлуна²¹ і Мартоса²²!

Майте на увазі, що як і цей раз ми будемо спішити, добиватися ефектів, а не діла і суті, то знову нас жде провал. Треба перше всього триматися азбуки військової науки, що рушати в похід тільки тоді можна, коли є резерви і посовуватись вперед, коли забезпечений тил. Всі відомості, які ми безпосереднє одержуємо з України дійсно кажуть про антибольшевицький настрій, але одночасно вони вказують на те, що там взагалі не хтять ніякої влади, так населення зневірилось. Через те народ повинен бути такий, що окрім військової сили повинна бути організація транспорту, адміністрації, санітарії, торгівлі. А тут тят да ляп і хапанням нічого не зробиш. Докладніше я про це писав Мазепі.

Взагалі я лічу нам треба кинути постійні бунтарства, а стати на цілком державний шлях і через це мене дивує наше відношення до поляків. Вони роблять для нас діло, а ми їх лаємо. Справді, – чи є якась сила, котра могла б віддати їм Поділля і Волинь? Ніхто в світі на це не згодиться. Можливо Галичина і Холмщина! Так чого ж ми репетуємо, що вони у нас заводять порядок, обеззброюють населення, вішають бандитів, це ж вони

* Так позначаються місця в документі, які не вдалося прочитати.

для нас роблять, для нас пасифікують²³ край. Все одно це ж привелось би і нам робити, коли ми хочемо держави, республіки, а не шинку!

Мене боляче вразила брошура про законолад У[країнської] (Трудової?) Республіки... Що це таке? Вже мало Народної? Чому ж не соціалістична тоді, коли вже знову під большевиків перекрашуємось. Я рішуче протестую проти такої недопустимої словосполучи.

Знову від Шаповала я довідався про чутки про мій перехід до Варшави і призначення сюди А. М. Левицького²⁴. Я тоді не бачу, чого я мушу їхати до Варшави; вже не через те, що він нічого не знає в Букарешті, а я менше його знаю Варшаву. Я розумію моє призначення до Варшави як відзивання А. М. [Левицького] від дипломатичної праці до праці в Міністерстві, а коли справа стоїть про якесь «changer vos places»²⁵ смішне і нікому не зрозуміле, то я рішуче від цього відмовляюсь і коли це буде зроблено без моєї згоди, то я подамся в демісії і поїду додому через Одесу. В Букарешті повинен остатися Чопівський це *conditio sine qua non*²⁶. Він цього заслуговує і його тут вже знають і поважають.

От[аман] Шаповал мені сказав, що Ви не зовсім то довіряєте Галичанам, з яких у нас будуть переважно формуватися тутешні частини. Це Ви даремно. Якщо у нас відмовитись щиро від політики в армії, не буде ні інспектури, ні всякої есерівщини, не буде впливів від партійних газет і галицького уряду, то я певен ці частини будуть найкращими для бою з большевиками й особливо для встановлення порядку. Я дуже жалкую, що я не встиг затримати тут ген[ерала] Грекова²⁷. Чому Ви досі не використовуєте його для відповідної праці? Це ж щирий патріот і великий фахівець.

Здається написався, але не означив головного того, що хочу Вам сказати. Так би і писав би і писав би, але кур'єр стоїть за плечима і чекає листа. Має негайно від'їзжати. Одночасно надсилаємо кур'єра і до Мазепа, так слушно вийшло, що ми подамо йому останні відомості з Варшави²⁸.

Вітаю Вас щиро і міцно обіймаю Вас

К. Мацієвич

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 7, арк. 99–100 зв. Рукопис, оригінал.

№ 2

6 березня 1920 р., м. Бухарест

Вельми шановний Симоне Васильєвичу!

Варшавські відомості тут справді зробили добре вражіння і наші надії на можливість формувань тут зміцнились. Я подав Уряду ноту, яку при цьому листі прикладаю, ми мали нараду в Головній квартирі, в якій з'ясували наші бажання і практичні плани. Після цієї наради ген[ерал] Дельвіг і Шаповал склали мотивовану технічну записку, яку представили в Головну квартиру, яка цілком стоїть на нашому боці. Дуже підтримують нашу справу міністри Чеський і Італійський²⁹. Але практично є ще багато перепон. Перше Уряд боїться що-небудь рішуче зробити до повороту прем'єра, який в Парижі. Те саме що було в Варшаві до повороту Патека³⁰. Да і взагалі цей уряд не рішучий і боїться большевиків. А потім, і це мені

здається головне – на перешкоді усяких таких планів зараз в Румунії стоїть справа транспорту. Чеський міністр, який кілька днів заїзжав до мене порадитися о спільну акцію, казав, що він вже одержав дозвіл від свого Уряду зараз же всю бригаду Вариводи надіслати в наше розпорядження і він каже, що міг би її доставити сюди в тиждень. Але Румуни не в силах її перевезти. Ми, казав він, привезли на їх кордон товарів для них 300 вагонів, але вони не беруть їх, бо не мають транспорту. Краще буде з Італійськими полоненими³¹, яких повезуть водою, що італійці беруть на себе і в чому італійці дуже зацікавлені. Вони хтять зараз же починати з нами товарообмін. Ми пробуємо це зробити для реклами. Я написав про це Макуху³² і Мазепі, а потім і ми самі туди виїдемо на побачення з Мазепою і Удовиченком³³, які дуже хтять нас бачити обох з Дельвігом. З листа Мазепи Ви розпізнаєте, чого ми туди їдемо.

Дуже мені неприємно було довідатися, що Ви за спиною у мене через якогось Казанову робите заходи, щоб проїхати в Румунію. Це повторюється історія Шадлуна і Мартоса, меж тим Ви давали мені слово, що цього більш не буде. Я Ваше бажання прийхати взяв до уваги і чекав тільки зручного моменту, що б це зробити в спосіб відповідний і Вашому достоїнству і нашим інтересам. Виходить, що Ви мені не вірите і пускаєтесь в якусь дуже сумнівну авантюру з таким же сумнівним чоловіком, як Казанова. Певне, що мені про справи Казанови було зараз же дано знати і запитали, як я до цього ставлюся, я сказав що це не моє діло і з Казановою я ніяких спільних справ в цьому напрямкові не маю.

Мене тільки дивує те, що Ви на такому пості, на який Вас винесла хвиля нашого руху, не розумієте всієї своєї відповідальності за національну справу.

Ну, а якби в газетах появились звістки, що Петлюра підготовляє побіг з Польщі при допомозі румунських офіцерів? Що ж це поліпшило б нашу справу в Польщі і тут. Певне, що сюди Вас вже ніколи б не пустили, а в Польщі справа закінчилась би отказом к формуванню. І нащо це робити? Я[к] з недовір'я до мене, то пришліть сюди головою того, який Вам це зробить краще, як я. Але Президенту Республіки, який в Варшаві був прийнятий як рівний Президентом, опуститися до того, щоб проїхати в Румунію при протекції якогось дрібного агента контррозвідки, мені здається можна тільки ставити себе на ролю якогось дрібного урядовця.

І тепер порівняйте, як поводитья Мазепа, який мав вже двічі можливість сюди приїхати і тим часом викликає мене до себе, бо як пише «я ясно розумію собі незручність мого перебування в Букарешті»...

Скажіть, які Ви гарантії маєте, йдучи через Казанову, що з Вами не повториться та історія, що була з Шадлуном, коли поліція його випхала з Чернівець, і що я тоді маю робити і в якому положенню буде вся наша справа тут після такого інциденту, який може спровокувати кожний агент. А ну як Вас тут інтернують для того, щоб Ви не мали можливості битися з большевиками. В Польщі це після Ваших зносин з Пілсудським³⁴ не можна зробити, а тут за Вас ніхто не бере ніяких обов'язків і не дає ніяких

гарантій окрім Казанови.

Звертаю ж також Вашу увагу, що Ваші фантазії перенести все або центр ваги в Румунію не мають ані жадних підстав, ні економічних, ні технічних, ні політичних. Поки що більше треба триматися Польщі, а не Румунії, яку треба мати тільки для рівноваги.

Ще більш неприємно мені стало, коли вчора я поговорив з Казановою. Він прийшов до мене з писаною їм заявою з приводу Вашого приїзду. На цій заяві була резолюція ген[ерала] Чихоцького, [...] Презана і през[идента] ради мін[істрів] Попа³⁵, де Вам дозволяється приїздити incognito³⁶ з трьома осавулами. Я його спитав, на підставі чого він подає такі заяви? – На підставі словесного доручення. – Чому ж Ви мене не запитали? – Я думав, що Ви знаєте! – Як же він тепер приїде? – Ви дасте мені 4 паспорти, при чому паспорт для Петлюри на чуже ім'я. – Я тоді сказав йому, що ніяких паспортів я йому не дам, що я не можу допустити, щоб президент моєї держави приїзжав в другу по підложному документу, що я рішуче протестую проти його акції, яка може зробити погане вражіння в Польщі і яка погрожує зовсім смішним положенням для Вас в Румунії.

Боюсь, але мені здається, чи не робиться це якась така махінація Вас скомпрометувати перед поляками. То справді як же Ви будете візувати такий паспорт у Поляків і як Ви будете їм взагалі дивитися, коли виявиться, що Ви їдете в Румунію по чужому документові. То то буде глузування у газетах. А може, крий боже, Казанова думав справді устроїти побіг?

Коли я мисленно уявляв собі, що в'їхавши в Румунію Ви будете мати: 1) паспорт не на своє ім'я; 2) візу Головної квартири, яка тепер не в фаворі; 3) якийсь сумнівний дозвіл Уряду, то я сказав, що на таку комбінацію погодитися не можу і написав рішучого протесту до ген[ерала] Чихоцького. До мене зараз же приїхав начальник Казанови, з яким ми погодились, що вся справа буде похоронена, наче її не було.

Зараз був у м[іністра] президента з приводу своєї ноти, яку прикладаю, мав довгу розмову і гадаю, що де в чому розвіяв його сумніви, які зводились до двох: 1) допомога Вам є casus belli³⁷ з большевиками. Мої аргументи зводились до того, що все одно без нас Ви будете [...] і що подивіться на Польщу; 2) що може конференція³⁸ я доказував, що конференція не має ніякого погляду і не піде проти Вас. А головне ми згодні улаштувати все так, аби ніякого підозріння антибольшевицької акції не було. Він дуже прийняв до уваги мої слова і сказав, що завтра він докладає мою ноту королю³⁹, що при докладі має бути Презан і що в понеділок він закликає мене на нараду, в якій окрім його буде Інгулець⁴⁰, Чихоцький і ще хтось. Гадаю, що справа наша йде на краще. Меж иншим він був дуже опечалений тим, що його підвели в справі Вашого приїзду і в понеділок ми умовились обговорити її наново вже по моїй заяві і де будуть поставлені зі свого боку умови і кондиції Вашого тут перебування і що я буду мати від нього конфіденціальний лист, підтверджуючий ці кондиції гарантій. Цей лист я

надішло Вам, а він його надішле Флореску і тільки тоді Ви можете рушити і ніякий чорт Вас не зможе затримати в Варшаві. Так це робиться, – і тоді я буду просити о неофіційному прийомі Вашому у Короля.

Ви повинні в кожному крокові пам'ятати, що Ви президент республіки і триматися цього положення, а не якихось російсько-радикальних методів конспірації і водити кампанію з Казановою, Радоничем, Серкалеєм, Корфеску⁴¹ і т. п. Подивились би Ви як я з ними розмовляю, або як з ними розмовляють їхнє начальство, а Ви президент братаєтесь. Чорт його батька зна що робите.

Ви повинні мені вибачити, що я Вас так виговарюю, але ж хто ж Вас не научить, як не я. Одні самі цього не тямлять, другі [...] підслесливостю, треті навмисно штовхають на непевні кроки і т.п. Ви ж знаєте моє щире відношення, знаєте, що я не піду проти свого заявлення, що ідея українського руху зв'язана з Вашим іменем. Аби я його загубив, я так би от просто і сказав Вам, «переходьте на інші ролі». Я не волю інтригувати, як другі. І Ви дуже погано робите, що і відносинно мене такі негарні вчинки робите, та з Казановою. Це ж показує, що я не є зовсім уповноважений. Добре, що так вийшло, що не тільки нічого не загубив, а нібито заробив у цій справі, але якби я загубив, то загубив би не я персонально, і мене це не обходить, а загубили б Українські справи. І Вам треба подолати ці руйнацькі настрої, бо чим вище авторитет Посольства, тим вище наші шанси. Ви тепер по досвіду Польщі бачите, як важко Вам добувати повагу і політичну пошану. Так треба не руйнувати нашу роботу, а зміцнити її.

Вчора мав розмову з Мішу⁴², а отаман⁴³ був з візитом у генерала Коанди⁴⁴ і ми запевняємось все більше, що спільного у нас все більше і більше. Взагалі сподіваюсь, що справа дуже швидко прийме гарний оборот. Сьогодні або завтра буду мати бесіду з делегатами Румунії на Варшавську конференцію і поставлю їм під увагу деякі питання. Оскільки я маю відомості зі слів президента Ради Міністрів, Мішу і др. Румунія буде стояти за незалежність України як *conditio sine qua non*. Але я хочу поставити 1) евакуацію негайну всього Правобережжя, 2) допущення наших делегатів і 3) визнання нашого Уряду. Взагалі я їх добре інспірую: ще раз нагадую, що при моїх гарних особистих відношеннях з Флореску я не буду на цей час в Варшаві.

Останні відомості, які ми одержали від наших кур'єрів і почасти від Румунії з-за Дністра, говорять щось про наступ Ом[еляновича]-Павл[енка] на Жмеринку і на Могилів. Якщо це правда, то це було б добре, бо я дуже турбуюся про те, що Ом[елянович]-Павл[енко] йтиме без всякого політичного керівництва. Румунські відомості про большевиків кажуть, що їхнє становище не з блискучих, армія втомлена, розкладається, старшинство невдоволено і великі епідемії її косять.

Прошу Вас сказати А. М. Левицькому, що тутешня амбасада Польська зовсім не має вказівок про перепуск наших кур'єрів і через те такі дуже важливі листи, які я Вам надсилаю, затрималися майже на 4–5 день. І то пускають дякуючи нашим персональним відношенням. Нехай він поговорить з Патеком, аби той дав сюди телеграму чи наказ вільного

візування паспортів наших кур'єрів. Це дуже важливо!

Прикладену ноту дуже прошу подати до Польської Преси, тут мені її не зручно друкувати, бо Уряд може бути в претензії, меж тим вона має принципіне значіння позаяк розгортає справу хибної політики дуже широко і одверто.

І. А. Чопівський каже, що вся моя поведінка в справі Вашого приїзду буде використана як обструкція йому з мого боку. Нехай, – але я навмисне залишаю копію цього листа, аби коли мені прийдеться давати відчит, то я буду мати документальне посвідчення мого відношення. Його тоді можна буде подати й до преси, як знайдеться якийсь охотник мене звинуватити перед громадянством.

Сьогодні 9-го я мав дуже неприємну розмову з ген[ералом] Чихоцьким з приводу всієї справи. Він певне став на захист Казанови, кажучи, що він все зробив так, як Ви казали, а я заявив, що я не можу повірити, щоб така делікатна справа доручалась Казанові без мого відома і без згоди зі мною. Розійшлися ми приятелями, але багато було сказано слів і не зовсім приємних і головне справи паспортів, цьому я надав найбільшу вагу, а він казав, що це деталь. Добра деталь, коли у нас тут оставсь сумнівний паспорт і ніякого сліду про зобов'язання Уряду.

Ну всього доброго! Бажаю Вам здоров'я і настільки всього витриманості. Не хапайтеся, справа державна цього вимагає більш всього витриманості і організації. А цього то у нас досі як раз не було.

Ваш щирий

К. Мацієвич

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, стр. 7, арк. 96–98. Оригінал.

№ 3

7 березня 1920 р., м. Бухарест

Христос воскрес, мій любий друже,
дай побачиться вже на Україні.

Дорогий Симоне Василевичу!

З початку відповідаю на Ваш лист, що привіз мені наш кур'єр.

В повідомленнях про «раут» я звернув насамперед увагу на те, що були PPS⁴⁵ і людовці⁴⁶. Це не є більшість парламенту, і це не є представники урядових кол, в чиїх руках зараз політика Польщі. А[ндрію] М[иколайовичу Лівницькому] конче видніше, але я гадаю, що ділання з опозицією не може дати реальних наслідків, про це мене попереджали в Варшаві, про це казав Вам я там же, на це звертаю Вашу увагу і зараз. З доповіді, надсилаемого мною Міністрові [закордонних справ], який я Вас прошу особливо уважно прочитати, Ви побачите, як ми тут ведемо справу і які перешкоди в зв'язку з внутрішніми подіями нам зустрінулись. Але я не боюся і сподіваюся на найкраще. Зараз починаю як найближче знайомство з Лігою Народу⁴⁷, партією ген[ерала] Авереску⁴⁸ і гадаю, що на час виборів буду мати зв'язки зо всіма її головними діячами. У мене великі надії тут на запомогу англійського посла. З доповіді міністру Ви знаєте, що я просив

його допомоги в справі формування і він сказав, що офіційно інтервенювати⁴⁹ він не може, «але дасть добру пораду ген[ералу] Авереску». Ви не можете уявити, оскільки вся бесіда носила сердечний характер, як важливо із якою симпатією він до мене поставився і скільки мені говорив о приязні Англії до України. Ніколи цього раніш не було і я гадаю, що великий переворот відбувається зараз в Англії в нашу користь. Пішов я до англійського посла по пораді нашого щирого друга Вайди-Воеводи, який мені прямо сказав: «владичиця миру зараз Англія. Що вона захоче, то і буде. Що вона скаже, то і зробимо ми Румуни».

З доповіді мого Ви бачите, що наша політика осередковання наших справ в Польщі правильна. Не турбуйтеся брехнями і ганьбою наших віденських дурнів, історія нас всіх відповідальних за останні події виправдить і сміливо, з пізнанням правдивості своєї позиції дивитися всім в вічі. Росія, не маючи національного почуття, буде валитися і далі і зв'язуватися нам з нею (тов[аришами] большевиками) значило б в'язати себе із трупом так само, як колись це зробив Петрушевич⁵⁰ з Денікіним⁵¹. Треба з ними гратися, як граються інші і особливо для того, щоб тим імпонувати і нашим сусідам, що у нас є вихід і помімо їх. Не бійтеся.

Взагалі за справу в Румунії Ви можете бути спокійними, я певен, що ми скоро дістанемо дозвіл на формування і допомогу Омел[янович]-Павленкові. Уряд Авереску не може бути нам ворожим вже через те, що він в згоді з лібералами, які завжди нас підтримували і перші во всій Європі виступали на захист наших прав. Я маю побоювання не з боку Румун, а з нашого боку.

В листі до мене А. М. Левицький написав мені, що поляки вимагають в своїх умовах встановлення нашої межі з Румунією. Зауважте на те, що спомин про Дністро в декларації 2 грудня вже зробив тут погане вражіння. Да і я не розумію досі, на що в згоді з Польщею має порушуватися це питання, вирішено моєю декларацією, затвердженою Урядом і Директорією. Окрім того, що це недопустимо з погляду міжнародних норм, це смішно. Бо виходить, що люди говорять не про те, що треба, себто межі України і Польщі, а про те, що не треба і наче бояться підійти до суті справи. Но гірше ще от що. Левицький пише я згоден поставити межю Дністро, коли Румунія виконає своє обов'язання. Перш всього Румунія всі свої обов'язання виконала, як я пишу в докладі, чесно і як показав приклад Вайди-Воеводи продовжує захист нашої справи так, як ми самі навіть не вміємо. Ну а потім, яке вже має право Левицький ставити під сумнів вже вирішені питання. Але і це не все. Трепке⁵² мені на словах передав, що Левицький казав йому, що він збирається підняти питання про межю Прут. Не знаю і не розумію, чи він в своєму умі? Після того, як Англія згодилась на межю Дністра, він Левицький (той що віддав Галичину) підіймає питання про Бессарабію, йдучи і проти мирової конференції, і проти большевиків, які теж згодились на це. Що це він хоче повернути нашу політику до часів Гасенка⁵³? Але як він цього хоче, і Ви цьому потураєте, то прошу Вас зараз же відкликати мене звідсіль і посадити знову Гасенка. Мені

приходить на думку, що тут є проба зробити на Румунію пресинг, щоб вона нам більше допомогла. Так я Вам скажу, більш невдалого заходу трудно придумати. Все це словесне крутіїство може привести до того, що одштовхне від нас Румунію, поставить нас вороже до Англії і взагалі зрівняє нас з большевиками, які ніколи не держать своїх слів. Я Вам казав, який дипломатичний хід повинен бути зроблений для того, щоб їм понукати нашим сусідам. Це всіма буде добре зрозуміло, ніяких тут відступлень від своїх договорів не буде, а погроза лишається. Я прошу Вас звернути на це особливу увагу, не тільки по персональним мотивам, то я тоді ні одного дня тут лишатися не хочу, якщо Левіцький на далі буде проводити це крутіїство, але і по мотивах величезної національної погрози. Я не хочу брати участь у злочинстві проти України, бо я лічу справді злочинством відіпхнути від [України] в обійми большевиків Румунію після того, як вона стільки для нас зробила. Я надзвичайно щасливий тим, що Ви мене послухались в справі Вашого приїзду. Коли я згадаю тепер обставини, при яких Ви могли б сюди приїхати, то мене аж жах бере. Ваш переїзд був [...] Головною Квартирою і Міністром Поппом. Головна Квартира тепер розформована, а Попп в відставці і не користується повагою г.Авереску. Цей останній дуже критично ставиться до всіх вчинків старого уряду і може уявити собі своє положення при такій ситуації тут! Навіть мій план при нових обставинах не дасть гарних наслідків, оскільки відношення того, що було і того що є, напручені. Я ще тоді передбачав можливість зміни уряду; знав, що всі авторізації згублять всяке значіння і мені було тільки дивно, що ген[ерал] Чихоцький так легко пішов на це тоді, коли він би повинен був утримати нас від такого кроку, бо він дуже щиро і прихильно ставиться до нас весь час.

Коли я останній раз бачився з Мазепою, то ми з ним говорили по цілим дням. Меж иншим він доручив мені докласти його думки з приводу головних питань, які він лічить особливо важливими. Прикладаю до цього листу його замітку, де він ці питання перелічив. Певне що написати я всього не можу, але дещо додам. В справі організації адміністрації він ставить на першу чергу централізацію адміністративної влади в руках комісарів з підвладними їм кінними відділами жандармерії для оборони життя, власності і залізниць. Висилку делегації на Кубань він лічить особливо важною через те, що там може осередкуватися наша акція флангового удару на большевиків. Порівняйте це з листом Курдіновського⁵⁴ і Ви побачите, що в цьому є рація. Но той заказ на гривні він лічить необхідним через те, що одною з головних причин кризи Денікіна був брак грошових знаків. Він боїться аби і з нами не вийшло того самого. І. П. [Мазепа] мабуть тепер вже у Ом[еляновича]-Павленка. Я дуже настоював на тому, аби він непременно туди їхав, бо лічив, що зоставляти армію нашу без політичного керівництва страшенно небезпечно. Його перебування тут було для мене великою втіхою і я пересвідчився, що у нас нема, а ні жодних ріжниць в поглядах на справи. Меж иншим він весь час мене уговорював обняти посаду голови Варшавської місії, але я обіцяв йому, що по першому його заклику я і І. А. Чопівський поїдемо

йому допомагати на Україну.

Я з великою повагою відношуся до тієї праці, яку провадить Варшавська місія і радий би її допомогти грошово. Але я і для своєї місії маю дуже обмежену кількість фондів. Ви мене були потішили тим, що Мартос мені щось надішле на формування, але поки що від нього нема ні жадної відповіді. Через це я надсилаю для Вашої розпорядимости 1000 доларів, а більш я нічого зараз не можу виділити. Коли мені будуть повернуті позички Тишкевичу⁵⁵, Лотоцькому⁵⁶ і Оцуксу⁵⁷, то я тоді зможу ще щось надіслати. Дивує мене також і те, що Варшавська місія, яка в безпосередньому зв'язку з Мартосом, не може одержати від нього грошей, меж тим я документально знаю, що там у Супруна⁵⁸ є гроші і чималі. Далі мені відомо, що Сідоренко⁵⁹ теж має до 100.000 доларів. Чому ж не звернуться до нього. Ми своїм обережним хазяйнуванням щось зберегли. Так тепер всі на це легко простягають бажання замість того, аби потрусити тих, хто крав, п'янствовав, марнотратствовав.

Мені дуже радо, що я міг Вас потішити гарними відомостями, що наша лінія є правильна і що Ви своїм перебуванням в Варшаві спасаете Українську справу. Тримайтесь і не піддавайтесь тимчасовим настроям. Дивіться вперед.

Справа з формуванням посувається через зміну Уряду мляво, але як тільки вона буде вирішена, то піде тоді швидко і енергійно, особливо коли англійці нам допоможуть. Не затримуйте там адмірала⁶⁰ він тут більше потрібний, але узаконьте його існування, бо я не можу йому нічого без Вашого дозволу давати, а він бідолаха багато натерпівся.

Всього кращого. Бажаю Вам бадьорості і посмішки. Ваш

К. Мацієвич

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 7, арк. 94–95зв. Оригінал.

№ 4

13 серпня 1920 р., м. Бухарест

Вельми шановний і дорогий Симоне Василевичу!

Справоздання про те, як прийняли наш проект в військових сферах дасть Вам сам полк[овник] Гуленко-Гулий⁶¹. Там він був зустрінутий з великою приємністю, але як і я раніш передбачав, вони висловились за транспортування морським шляхом. Таким чином офіціальні умови перекидки 10.000 людей з різними необхідними приладдями намічуються так: ми транспортуємо на Україну 10.000 військовополонених шляхом на Яси, а потім Рені-Галац, щоб там їх посадити на пароплави і висадити в Одесі, чи якому іншому місці, залежно від умови. Вагони до Ясс і звідтіль даємо ми по згоді з поляками, а далі вже справа має бути улаштована тут. Певне, що цей план має багато хиб, але я маю на увазі те, що події можуть розвернутися так, що ті побоювання форсірування Дністра, які мають зараз Румуни, відпадуть і ми підемо тим шляхом в дійсності, який нам більш всього є корисний.

Як я сподівався і на що одразу звернув я Вашу увагу, це треба забез-

печити собі підтримку поляків. Цей план на тутешнє їх представництво звалився як грім з неба. Вони зрозуміли його так, що це ми сепаратно тікаємо від них і коли я був у гр[афа] Скржинського⁶², то він прямо так таки це мені і зауважив. Ми не знаємо, як ставиться наш штаб і Уряд, може це перекине наш фронт і тоді коли ворог наш йде до Варшави одкривати йому ще шляхи на Львів було б самовбивчим актом. А коли це так, то вони повинні поставитися негативно до цього плану і він сподівається, що і Румуни під їх впливом його відкинуть.

Бачте, як необережно робити такі кроки без певного порозуміння і я певен, що не привези я того відношення Галкіна⁶³, яке Ви мені передали, вийшов би великий скандал.

Я сьогодні або завтра маю це питання перетракувати з Таке-Іонеску⁶⁴ і коли я про це сказав Скржинському, то він спитав мене, – «яку це може мати рацію. Все одно до відповіді нашого уряду він не може дати позитивної і рішучої відповіді». Я зауважив, що ми це робимо в порозумінню з польським штабом, що це є наш спільний інтерес, що справа негайна, що чекати поки уряд пришле інструкції все одно позитивні нема чого, а просто робити діло, бо пройде місяць, два і тоді вже буде пізно. Для цього я іду до Таке-Іонеску, що[б] справа була підготовлена швидко і прошу його, не сперечатись, а мати більш довір'я. На цьому ми й порішили, що він заявить, що він підтверджує наш план вроді він одержить одобрення польського штабу.

На цьому прикладові Ви бачите, як можна зіпсувати справу легко тільки через те, що взяти для неї не відповідний шлях. Дуже прошу Вас не робити таких сепаратних вчинків і заборонити це робити і Ком[анд]арму, і штабу. Нічого доброго реального з цього не вийде, а попсує ті відношення, які уявляються нашими заробітками.

Тепер одержуємо якусь телеграму з Ясс, що якийсь полк[овник] Свобода⁶⁵ в Яссах бере якусь зброю, повинен заплатити якісь гроші, за якими звертається до нас. Знову ми таки нічого не знаємо і маємо побоювання, аби потім так не вийшло, щоб Румуни зовсім закрили для нас свої депо для купівлі приватним шляхом.

Як Ви знаєте зараз становище напружене, дуже можливо, як одверто кажуть тут скрізь в дипломатичних колах, що нас чекає знову війна, яку має оголосити Антанта большевикам, а вкупі може і Германії, як там візьме перевагу або монархічно-військова, або крайня ліва партія. В війні ми тоді займемо своє окреме і почесне місце. Во всякім разі питання це виясниться залежно від подій в Міжану і під Варшавою. На той випадок наш план напевне буде підтриманий усіма і ми будемо мати велику підпомогу у всім.

Тут уже відбулися демонстрації проти війни, є великі домагання сепаратного миру з большевиками, але вони підпираються дуже слабкими силами і не мають тут а ні жадних шансів на поспіх. Румунія сепаратного миру з большевиками не зробить, навпаки, як тільки виясниться ситуація продовження з ними боротьби, вона зараз же виступить проти них на нашій стороні. Це не буде тут досить популярна війна, бо мені здається, що за-

раз ніхто не хочить воювати, навпаки, як каже Л. [...] росте «воля до миру», яку власне і настає час використати шляхом часткової ревізії Версальського договору, себто почасти і тим шляхом задоволення Германських інтересів, про який я Вам писав раніш. Але повинно сказати, що зараз, оскільки я розумію під впливом поспіхів «Російського оружжя», яке ні в яким разі не може лічитись тепер цілком большевицьким, котрим керує Брусілов⁶⁶, в Германії в протилежність урядовій течії, що стоїть за порозуміння з Англією в справі російського питання росте рішуча опозиція про[ти] неї за згоду з Росією і за негайний реванш за програну війну. З другого боку, Франція, як це Ви мабуть вже чули, визнала уряд Врангеля⁶⁷ і зробила це мабуть знову таки як протест проти совітської політики Англії і проти її гегемонії. Таким чином народжуються нові політичні комбінації, в яких ми знову зустрічаємось з тією самою боротьбою протилежних інтересів, бо визнання Францією Врангеля це є ніщо інше, як спроба вернути собі вплив в нинішній Росії, який вона загубила після Одеського скандалу. І знову звертаю Вашу увагу на те, що може скластися для нас така ситуація, коли нам буде далеко більш корисніше йти з большевиками, ніж з Врангелем, бо коли большевики будуть мати за собою Англію міцно, то нам є прямий інтерес звернутися до неї за посередництвом в справі замирення. Це не означає, що я пропоную Вам розірвати з Врангелем, навпаки, я гадаю, що відносно нього повинна вестися наша стара політика зносин з метою українізації його армії, але ніколи не варто забувати всякі можливості і шляхи.

Тут є неперевірені ще мною чутки про те, що вкупі з Францією південну акцію Врангеля мають підпирати Італія і Румунія, що начебто в цих цілях готується десантний совмістний корпус. Правдивість цих чуток частково підтверджується останньою телеграмою з Царгороду, де теж говориться о нових підкріпленнях Врангеля і можливості десанту.

Взагалі, – як бачите ситуація страшенно скомплікована і я би радив Вам і А. М. [Лівцицькому] бути надзвичайно обережними. Те що русофільська компанія приїжджала до Відня агітувати Макаренка⁶⁸ і Швеця⁶⁹ показує, що тенденція полонофільська в Франції підупадає і знову піднімає голову російська течія, через це і визнання Врангеля, але Ви добре знаєте що це значить для нас. «Широкая областная автономія». Я не хочу де чого з цих комбінацій Вам розшифровувати, бо взагалі такі речі не пишуться на папері, але я гадаю Ви самі догадаєтесь, які можуть окремими чинниками робитися консеквенції⁷⁰ з сучасної ситуації.

Майте на увазі, що в листопаді в Женеві має відбутися перше зібрання Ліги Націй⁷¹, де в остаточній формі вирішиться справа і допущення туди України і нам треба напружити всі сили аби протриматися до того часу з своїм військом і Урядом.

Марки н[імецькі] тепер тут зовсім не беруть і через те зараз я не можу Вам надіслати авто і приладдя. Треба якийсь час перечекати, коли у нас будуть гроші.

Надсилаю Вам одночасно де що з того, що Ви мені написали купити. Всього кращого. Поспіху, здоров'я і доброго гумору.

Ваш

К. Мацієвич

Р. С. Передайте зміст цього листа В. К. [Прокоповичу⁷²] і А. В. [Ніковському⁷³].

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, стр. 7, арк. 187–188 зв. Оригінал.

№ 5

2 жовтня 1920 р., м. Бухарест

*Вельми шановний і дорогий
Симоне Василевичу!*

Від щирого серця старого патріота здоровлю Вас і всю нашу героїчну армію з початком може останньої перемоги над нашим віковичним ворогом. Дай Вам Боже всім сил йти в цій перемозі все далі і далі, аж поки не дійдемо Чорного моря.

Власне в цій межі, аби прискорити цей бажаний нам всім момент, надсилається до Вас ген[ерал] Дельвіг з тим проектом, який є складений і при моїй участі. Майте на увазі, що відкладати це питання до вирішення політичного мені уявляється зовсім неможливим. Політичне ж порозуміння на мій погляд справа дуже складна і трудна і сподіватися її швидко вирішити нема а ні жадних надій. Я не вірю вже щоб Кримські добродії⁷⁴ і їх Парижські друзі і покровителі на це підуть. Вони на це згодяться, коли їх почнуть бити большевики знову.

Останні чутки, які принесені з Криму вже після повернення нашої делегації говорять, що там підготовляється згода з компанією Моркотун⁷⁵–Вітковський⁷⁶. Я гадаю, що не наш політичний інтерес особливо цьому перетинати шляхи. Нехай собі пробують утворити ще один Український Уряд, нехай шурі їдять один одного – себто Раковський⁷⁷ Моркотуна. Наша головна лінія Польсько-Румунська повинна зостатися в повній силі. Головна річ аби не залишили нас поляки і на це треба звернути особливу увагу.

Меж иншим останніми часами у мене бувала велика сила бувших гетьманців, росіян і серед них В. Я. Демченко⁷⁸. Він тепер майже самостійник і коли я йому сказав, що дуже можливо, аби була у нас досягнута згода, що його закликали до кабінету міністрів, то він почав мені розказувати, як він змагався завжди з Москвою.

Меж иншим вся ця компанія була вороже настроєна проти Директорії, менш до Вас персонально, але теж не цілком прихильно. Це все наслідки підлої праці Моркотуна і його компанії.

Був у мене з візитом приїхавший Фінський посол, з яким я мав довгу розмову. Він меж иншим сказав мені, що Фінляндія може бути в великій пригоді нам, як посередниця меж нами і Англією. Треба звернути особливу увагу нашої фінської місії на це іменно питання.

У ген[ерала] Геруа⁷⁹ на five of clock⁸⁰ я зустрінувся перший раз з Поклевським-Козлом⁸¹, який власне здається туди і приїзжав аби побачитись зі мною, бо по бесіді зі мною зараз і поїхав до дому. Він тепер дуже прихильний до нас і

«широ» підтримує нашу згоду, але певне я ні одному слову його не вірю.

Відповіді на Ваш лист від 9/IX по пунктам:

5/10. І. Як бачите, цей лист я почав писати до одержання Вашого попереднього листа і тих відомостей, які Ви мені надіслали. Як бачите і мої інформації, які я Вам переказую зараз, сходяться з тими, що Ви одержали з Парижу. Головний удар всієї антиукраїнсько-російсько-французької компанії є направлений проти Вас персонально. Його підтверджують Галичани і наші деякі немовлята, як скажемо самостійники, а тепер здуру туди ж полізли эс-д.⁸² Директива удару направлена і вибрана теж вірно, бо в Вас зараз справді осередковалась ідея самостійної української державності. Подолав Вас все розіб'ється на десятки дрібних течій і тоді вони стануть панами ситуації. Що можу, то роблю для того, аби паралізувати таку злочинну для інтересів України працю. Зараз написав кілька листів до Відня, Парижу і т. п. Але головне треба зробити все ж таки у нас дома. Мені уявляється, що консолідація наших сил зараз біля Вас є завдання політичної патріотичної ваги і в такому напрямкові я пишу В. К. [Прокоповичу] з приводу останньої «кризи» кабінету. Нехай він боронить, як[що] та невелика патріотична група, яка весь час несла тягар У.Н.Р. розпадеться, то тоді справа України загине на довгий час.

В справі з Врангелем, не дивлячись на всякі інформації, я одстоюю свою лінію – військової згоди, а потім будем бачити. Скажіть, що нам реально дало [...] Польщі? А військова поміч дала багато! Так само і з Врангелем. Військова конвенція може дати багато, а політичне його визнання поставить проти нас всі соціалістичні елементи всього світу і ті українські кола, які не ідуть в руслі французької політики. А головна річ я не вірю в перемогу Врангеля і не хтів би йому зовсім авансуватися, тим більше що останні чутки такі, що на Україні влада має перейти до українських большевиків з Вінниченком⁸³ на чолі, а тоді ми можемо скоріш зговоритись з ними. Але Ви знаєте мою звичайну лояльність: якщо КПТ і Уряду [...] буде виробляти політичну угоду з Врангелем, то я мушу цьому коритись, а не подавати до демісії.

2. З приводу зброї маю Вас де чим втішним привітати. Останній транспорт 327 вагонів, де є рушниці, набої гарматні, важкі гармати, кулемети і кулеметні ленти з набоями в загальній кількості до 500 000 вже відійшов і Ви маєте його в скорому часі одержати. Окрім цього ми сподіваємось одержати 2½ мільйони набоїв в самому скорішому часі. Ця партія пройшла всі інстанції, але застрягла у Авереску, у якого я маю бути або сьогодні, або завтра і певен, що полагоджу справу позитивно. Окрім того ми сподіваємось в самому скорому часі переправити 3 міл[йони] військових набоїв. Все ж що більше цієї кількості лежить цілком за межами твердих рахунків і надій. Певного тут нічого бути не може, – хіба тільки зміниться дуже рішуче наша загальна політична ситуація, бо як я бачу надії наші на Румунсько-Російські депо дуже хиткі. В цьому нам може дати велику допомогу військова конвенція з Врангелем і через це я дуже просив би Вас поспішати з нею. Во всякім разі 2½ міл[йони] ми доставимо, 3 міл[йо-

ни] перевеземо, а там будемо бачити. Меж иншим, чи не могли б поляки дістати російських патронів в Угорщині. Там певно є заводи, що їх виробляють.

3. Відомості, які Ви мені надіслали вкупі з тим, що одержані нами через нашу організацію, ми надаємо до преси як найскорше. Одказу містити наші інформації нема, навпаки весь матеріал у нас одривають з руками і часто часописи випускають плакати з величезними об'явами «велика перемога Українців» і т. и. Часто офіціоз Авереску містить все, що подаємо. За це будьте спокійні. Недавно був у мене редактор «Neue Frei Presse» з Відня, якому я дав своє interview⁸⁴, Ваш портрет і портрет Загородського⁸⁵, бо інших немає. Треба мати і портрети Ом[еляновича]-Павленка, Ліпка⁸⁶, Галкіна, Прокоповича і Ніковського. Все це уже надруковано і розіслано. Наші відомості про кінну червону армію правдиві. Була оголошена во всій Херсонщині кінна мобілізація, але селяни поховали коней по кукурудзам, лісам, проваллям і т.п.

4. Всі останні відомості Ваші і наші говорять, що час початку повстання на Херсонщині вже настав. Через це негайно з генералом Дельвігом надсилайте старшин і полк[овника] Гуленка. Цей вибір не зоставляє бажати нічого кращого. [...] яке ми нарядили тут показало мені, що наша організація на чолі з сотником Ємельяновим є організація У.Н.Р. по духу і напрямку, але коли ми силимось заволодіти справою, то вона йде по Врангелевському шляху, хоч немає до нього а ні жадних симпатій. Таким чином мої побоювання, що я Вам раніш передавав, мали ґрунт, хоч може і не такий, який я собі уявляв раніш. Дуже добре аби з старшинами Ви прислали чоловік 100 справжніх козаків, добре одягнутих і свідомих. За гроші не турбуйтеся. Ми виробимо для них дозвіл і тоді ніхто їх не займатиме. Можна навіть так зробити, що скласти їх в ближчий таможні на наше ймення і повідомити нас телеграмою і ми їх через Кишинів, Бендери направимо туди, куди слід.

4⁸⁷. Замість Остроградського сам їде ген[ерал] Дельвіг, а Остроградського пошлю слідком вже після побачення з ген[ералом] Авереску, коли буду мати відомості про 25 мільйонів набоїв і инш. справи, про які я буду з ним говорити. Моя інтервенція у французького посла, якому я натякнув, що буду [...] з Англією, зробила своє вражіння. Без нас тепер нічого не дадуть йому, а ми поставимо умову, аби пропорціонально видавали нам. Про це я маю говорити з Авереску.

5. Звертаю Вашу увагу на той галас, який підняли в пресі Галичани. Ніби з приводу погромів, що робила наша армія в Галичині. Знову і тут йде головна агітація проти Вас. Большевицькі і жидівські газети тут так прямо Вас звинувачують в цьому. Я дав спростуюче interview в цій справі і вони мене обізвали [...] на нього дуже щирим ідеалістом, який не хоче бачити кого він прикриває своїм іменням. Треба щось в цій справі зробити [...] від Уряду і єврейських організацій. Я попробую ще раз послати від свого імені communiq[ue]⁸⁸, але знаю, що буде те саме, що і було – реверанси переді мною, але «погроми», погромами. І всякий раз коли наша справа йде на краще нас б'ють цими проклятими погромами.

Вибачайте, що не пишу зараз про загальну політичну ситуацію, напишу через малого Остроградського⁸⁹, якому передам копії свого меморандуму по земельній справі і доповіді М.З.С.

Вітаю Вас щиро від всього серця. Ваш

К. Мацієвич

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 7, арк. 185–186 зв. Оригінал.

¹ *Варивода Антін* (1869–1936) – військовий діяч, полковник УГА. Народився на Буковині. У 1916 р. – комендант Легіону Українських Січових Стрільців. Учасник Українсько-польської війни 1918–1919 рр. З серпня 1920 р. – командир табору для полонених галичан у Чехо-Словаччині. Помер у Відні.

² Йдеться про послів Чехо-Словаччини та Італії у Румунії.

³ «Хай живе Україна».

⁴ *Вайда-Воевода Олександр* (1864–1950) – румунський політичний і державний діяч, один з лідерів Національної партії румун Трансільванії, згодом – Націонал-цараністської партії. У 1919–1920, 1932, 1933 рр. очолював уряд Румунії.

⁵ *Фльореску (Флореску)* – румунський дипломат, уповноважений уряду Румунії у Польщі.

⁶ Імовірно йдеться про полковника Удовиченка (Удовидченка) Олександра Івановича (1887–1975), який у лютому-березні 1920 р. перебував у Могиліві-Подільському, де формував 5-ту Українську бригаду.

⁷ Могилів-Подільський – нині місто Вінницької обл.

⁸ Імовірно йдеться про р. Ушиця або с. Стара Ушиця, нині Хмельницької обл., що розташоване у місці впадіння Ушиці у Дністер і на трасі Кам'янець-Подільський – Могилів-Подільський.

⁹ *Омелянович-Павленко Михайло Володимирович* (1878–1952) – військовий діяч, генерал-полковник. Народився у Тбілісі. Закінчив Омський кадетський корпус, Павлівське військово-уч-ще. Був начальником 2-ї Одеської військової школи прапорщиків. З 1919 р. – командувач Армії УНР. Очолював Армію УНР під час Зимового походу по тилах Білої гвардії і Червоної армії. Перебував на еміграції спочатку в Чехословаччині, потім – Німеччині та Франції. Очолював Українське військово-наукове товариство у Празі. Міністр військових справ УНР в екзилі. Помер у Парижі. Автор праць з військової історії та тактики.

¹⁰ *Мазена Ісак Прохорович* (1884–1952) – державний і громадсько-політичний діяч, агроном. Народився на Чернігівщині. Закінчив природничий факультет Петербурзького ун-ту. Один з лідерів УСДРП. Земський діяч. У 1919–1920 рр. очолював міністерства внутрішніх справ, земельних справ, Раду Міністрів УНР. Учасник I Зимового походу. В еміграції – викладач українських високих шкіл у Чехословаччині. З 1950 р. – засновник Української соціалістичної партії.

¹¹ Йдеться про Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Польщі.

¹² *Фещенко-Чопівський Іван Адріанович* (1884–1952) – політичний і державний діяч, вчений-металознавець. Народився на Житомирщині. Закінчив Київський політехнічний ін-т. Належав до УПСФ. Член Української Центральної Ради та її Комітету. У 1918–1919 рр. очолював міністерства торгівлі й промисловості та народної освіти УНР, з 1919 р. – радник, заступник голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії. Голова Ради Республіки. Працював у Гірничій академії у Кракові, університеті та політехніці у Варшаві. 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами. Помер у радянському таборі.

¹³ *Дельвіг Сергій Миколайович* (1866–1949) – військовий теоретик та історик, генерал-полковник Армії УНР. Народився у Москві. Закінчив Михайлівське артилерійське уч-ще та Артилерійську академію в Петербурзі. Викладач, начальник офіцерського артилерійського уч-ща. Учасник Російсько-японської і Першої світової воєн. З 1917 р. – в українській армії.

Працював у Генштабі. Виконував дипломатичні доручення Директорії УНР. 1919–1923 рр. – військовий аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії. Брав участь у громадському житті українців в Румунії. 1944 р. виїхав до Єгипту. Помер у Каїрі.

¹⁴ *Славинський Максим Антонович* (1868–1945) – державний і громадсько-політичний діяч, дипломат, історик, філолог, поет. Народився на Київщині. Закінчив Університет св. Володимира. Редактор українських і російських періодичних видань. Член УПСФ. Представник Центральної Ради при Тимчасовому уряді. Тимчасовий представник Української Держави на Дону, міністр праці (1918). У 1919–1923 рр. – голова Дипломатичної місії УНР у Чехословаччині. Професор Української господарської академії в Подебрадах та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. 1945 р. заарештований радянською розвідкою і відправлений до Лук'янівської в'язниці, де і помер.

¹⁵ *Марголін Арнольд Давидович* (1877–1956) – український і єврейський політичний діяч, юрист, публіцист. Народився у Києві. Закінчив Університет св. Володимира. Належав до УПСФ. Член Генерального суду УНР. Заступник міністра закордонних справ УНР, член української делегації на Паризькій мирній конференції, дипломатичний представник УНР у Великобританії. З 1922 р. жив у США.

¹⁶ *Шаповал Микола Юхимович* (1886–1948) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Рідний брат Микити Шаповала. Народився на Катеринославщині. Учасник Першої світової війни. 1915 р. потрапив до німецького полону. 1916 р. сформував 1-й Запорозький полк ім. Т. Шевченка. Воював на Волині. 1918 р. – командир 1-го Синьожупанного полку ім. Т. Шевченка, начальник консульського відділу МЗС Української Держави. 1919 р. перебував в Українській Галицькій армії та Дієвій армії УНР, з січня 1920 р. – у Румунії, згодом – Болгарії. 1923 р. переїхав до Франції, де очолював місцеву українську громаду.

¹⁷ *Казанова* – офіцер румунської контррозвідки.

¹⁸ *Презан* – румунський військовий діяч, генерал. На початку 1918 р. керував операцією з приєднання Бессарабії до Румунії.

¹⁹ *Чихоцький* – румунський генерал.

²⁰ *Радонич Мільо* – офіцер румунських спецслужб.

²¹ *Шадлун Микола* (1883–?) – громадсько-політичний діяч, геолог. Народився на Мелітопільщині. Професор Гірничого ін-ту у Петербурзі. У 1919 р. – міністр народного господарства УНР. 1922–1923 рр. – професор Української господарської академії в Подебрадах (Чехословаччина). Повернувся в Україну, згодом працював на Уралі.

²² *Мартос Борис* (1879–1977) – державний і політичний діяч, кооператор. Народився на Полтавщині. Належав до РУП, згодом – УСДРП. Член Української Центральної Ради, генеральний секретар земельних справ. 1919 р. – міністр фінансів і голова уряду УНР. З 1920 р. – на еміграції у Німеччині, ЧСР. Один з організаторів та професор Української господарської академії в Подебрадах. 1936–1939 рр. – директор Українського технічно-господарського ін-ту у Празі. З 1945 р. – засновник і директор Української вищої школи економіки у Мюнхені. Працював в Інституті вивчення СРСР. З 1958 р. жив у США.

²³ Від слова «пасифікація» – умиротворення.

²⁴ *Ливицький Андрій Миколайович* (1879–1954) – громадсько-політичний і державний діяч, юрист. Член РУП, УСДРП. Закінчив юридичний факультет Київського університету. Був мировим суддею, гласним земства, адвокатом. Член Української Центральної Ради, губернський комісар Полтавщини, міністр юстиції, заступник голови уряду УНР. З серпня 1919 р. очолював Міністерство закордонних справ, згодом – одночасно й голова Дипломатичної місії УНР у Польщі. З кінця 1920 р. – голова уряду УНР в екзилі, заступник голови Директорії, з 1926 р. – голова Директорії, керівник Державного Центру УНР в екзилі. Помер у Німеччині.

²⁵ Французький вислів, який у даному контексті означає «змінити місця» або «зміна місць» (посад).

²⁶ Латинський вислів: «незаперечна умова» або «умова, без якої немає...».

²⁷ *Греків Олександр Петрович* (1875–1959) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Походив з Глухівщини. Закінчив Московський університет та Академію Генерально-го Штабу. Член УПСР. На рубежі 1918–1919 рр. був міністром військових справ УНР, очолював Українську Галицьку армію. Згодом жив в еміграції. У 1948 р. у Відні був заарештований радянськими спецслужбами. Перебував у радянських таборих. 1956 р. після звільнення повернувся до Австрії.

²⁸ Цей абзац вже після написання листа за браком місця автор дописав на першій сторінці вгорі.

²⁹ Імовірно йдеться про чеського й італійського послів у Румунії.

³⁰ *Патек Станіслав* (1866–1945) – дипломат, юрист, громадський діяч. З 1905 р. був адвокатом на політичних процесах. Організатор судової системи незалежної Польщі. У 1919–1920 рр. – міністр закордонних справ Польщі, потім – посол у декількох країнах Європи, зокрема в СРСР.

³¹ Йдеться про військовополонених українців, які перебували у таборих в Італії.

³² *Макух Іван* (1872–1946) – державний і громадсько-політичний діяч, юрист. Народився у Галичині. Один з лідерів Української радикальної партії (згодом – УСРП) у Галичині. Депутат Галицького крайового сейму (1908–1918), Української Національної Ради (1918–1919), очолював державні секретаріати громадських робіт і внутрішніх справ ЗУНР. У 1920 р. – товариш міністра внутрішніх справ УНР, 1928–1935 рр. – член польського сенату. Помер в Австрії. Залишив мемуари, що були опубліковані посмертно.

³³ *Удовиченко Олександр Іванович* (1887–1975) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився у Харкові. Учасник Першої світової війни. З 1918 р. – начальник штабу Гайдамацького коша Слобідської України, командир 3-го Гайдамацького полку Армії УНР, генерал-квартирмейстер Південно-Західного фронту, 1919 р. – командир 3-ї Залізної стрілецької дивізії. У лютому 1920 р. у Могильові-Подільському формував 5-ту Українську бригаду, яка влилася до 2-ї стрілецької дивізії Армії УНР, якою і командував, згодом – начальник 3-ї Залізної дивізії, з весни 1921 р. – член Військової Ради УНР. На еміграції жив і працював у Франції, очолював Товариство вояків Армії УНР. Військовий міністр, віце-президент УНР в екзилі (1954–1961).

³⁴ *Пісудський Юзеф Клеменс* (1867–1935) – польський державний і військовий діяч. Народився у Зулові поблизу Вільно. Закінчив Віленську гімназію. Навчався у Харківському і Віденському ун-тах. Співзасновник Польської соціалістичної партії. У роки Першої світової війни командував бригадою, сформованою з поляків, у складі австрійської армії на Східному фронті. У листопаді 1918 р. – тимчасовий керівник Польської держави. Уклад Варшавський 1920 р. і Ризький 1921 р. договори. У травні 1926 р. очолив державний переворот. Обраний Президентом Польщі. 1926–1928, 1930–1935 рр. – прем'єр-міністр Польщі.

³⁵ Імовірно йдеться про державного і політичного діяча, голову Ради Міністрів Румунії, депутата румунського парламенту у 20-х рр. XX ст. *Гіцу Попа* (Попа).

³⁶ Incognito – таємно.

³⁷ Латинський вислів «casus belli» – на випадок війни (за умови війни).

³⁸ Йдеться про Паризьку мирну конференцію у 1919–1920.

³⁹ Король Румунії Фердинанд.

⁴⁰ *Інгулець* (Інкулець) – голова Селянської партії Бессарабії, депутат парламенту Румунії. У 1920 р. – міністр без портфеля в уряді генерала О. Авереску.

⁴¹ Офіцери румунських спецслужб.

⁴² Імовірно йдеться про *Н. Мішу* – посла Румунії у Великобританії.

⁴³ Отаман Шаповал.

⁴⁴ *Коанда* (*Конде*) *Костянтин* (1857–1932) – генерал, прем'єр-міністр Румунії у 1918 р.

⁴⁵ PPS – Польська соціалістична партія.

⁴⁶ Людовці – фракція Народної партії у парламенті Польщі.

⁴⁷ Ліга Народу – Народна партія у Румунії, яку очолював генерал О. Авереску.

⁴⁸ *Авереску Олександр* (1859–1938) – генерал, маршал, державний діяч. Народився в с. Озерне поблизу м. Ізмаїл. Начальник військової академії у Бухаресті, військовий аташе у Німеччині. У 1907–1909 рр. – військовий міністр. Лідер Народної партії (Ліги Народу), прем'єр-міністр Румунії у 1918, 1920–1921, 1926–1927 рр.

⁴⁹ Від франц. *intervenir* – втручатися.

⁵⁰ *Петрушевич Євген Омелянович* (1863–1940) – політичний і державний діяч Західної України, адвокат. Закінчив Львівський ун-т. Депутат австро-угорського парламенту, галицького сейму, з 1918 р. – голова Української Національної Ради ЗУНР, після Злуки УНР і ЗУНР обраний до складу Директорії. З червня 1919 р. – диктатор ЗУНР, невдовзі емігрував до Відня, згодом переїхав до Берліна.

⁵¹ *Денікін Антон Петрович* (1872–1947) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант. Учасник Першої світової війни. У 1917 р. командував військами Західного і Південно-Західного фронтів. З квітня 1918 р. – головнокомандуючий Збройними Силами Півдня Росії. Один з лідерів білого руху й організаторів Добровольчої армії. У квітні 1920 р. передав свої повноваження П. Врангелю. Жив у Франції, помер у США.

⁵² *Третке Василь* – військовий і політичний діяч, поручик. Народився у сім'ї поміщика в Полтаві. Секретар військової секції Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії, заступник голови філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті, член кількох українських емігрантських громадських організацій у Румунії. Заступник голови Громадсько-допомогового комітету української еміграції в Румунії. Публікувався у паризькому часописі «Тризуб». Наприкінці 20-х рр. став доктором філософії.

⁵³ *Гасенко Юрій* (1894–1933) – інженер, військовий діяч, дипломат. У 1919 р. очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Румунії. Член Союзу українських журналістів і письменників у Відні. Автор літературних творів для дітей. На початку червня 1919 р. виступив з нотою щодо дій Румунії у Бессарабії, що фактично означало оголошення війни УНР Румунії.

⁵⁴ *Курдиновський Борис* – співробітник МЗС УНР, який у квітні-травні 1919 р. очолював створену за розпорядженням прем'єр-міністра УНР С. Остапенка українську місію в Польщі з метою інформування польських урядових кіл про ситуацію на Україні і підписав з польським урядом І. Падеревського угоду, не маючи на це відповідних повноважень Уряду УНР. Угода містила низку положень, які ставили УНР у залежне від Польщі становище і згодом на Паризькій мирній конференції польські дипломати використовували їх на свою користь.

⁵⁵ *Тишкевич Михайло Станіславович* (1857–1930) – громадсько-політичний діяч, дипломат, публіцист. Народився на Київщині. Закінчив Академію мистецтв у Петербурзі. Фінансував науково-просвітні організації у Львові і Києві. Жив у Швейцарії. З 1919 р. – посол УНР у Ватикані, голова Української дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції, українських делегацій на конференціях у Сан-Ремо та Спа. Жив у Польщі. Помер у м. Гнезно.

⁵⁶ *Лотоцький Олександр Гнатович* (1870–1939) – громадсько-політичний і державний діяч, історик. Народився на Поділлі. Закінчив Київську духовну академію. Активний діяч ТУП. З 1917 р. – голова Української національної ради у Петрограді, комісар Буковини і Покуття, генеральний писар УНР, 1918 р. – міністр віросповідань Української держави і УНР, 1919–1920 рр. – посол УНР у Туреччині. На еміграції жив у Відні, Празі, Варшаві. Професор Українського вільного і Варшавського ун-тів, директор Українського наукового ін-ту у Варшаві. Помер у Варшаві.

⁵⁷ ОЦУКС – Об'єднання центральних українських кооперативних союзів, створене у 1919 р. трьома всеукраїнськими кооперативними союзами Українбанком, Дніпросоюзом і Централом. Після захоплення більшовиками влади в Україні діяло у Парижі.

⁵⁸ *Сутрун Григорій* – уповноважений Міністерства фінансів УНР за кордоном, керівник окремої фінансової комісії у Берліні.

⁵⁹ *Сидоренко Григорій Михайлович* (1874–1924) – політичний діяч, дипломат, інженер. У 1917–1918 рр. – член Української Центральної Ради, міністр пошт і телеграфу. Брав участь у переговорах з представниками Антант в Одесі. У першій половині 1919 р. – голова Української дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції, згодом – посол УНР у Відні. Помер у Празі.

⁶⁰ *Остроградський-Апостол Михайло Михайлович* (1870–1923) – військовий діяч, контр-адмірал. Народився на Полтавщині. Закінчив Військово-морську академію. Восени 1917 р. перейшов на службу у збройні сили УНР. 1918 р. – комендант Севастополя, командуючий українським ВМФ, представник Української Держави у Криму. 1919–1920 рр. – товариш військово-морського міністра. На початку 1920-х рр. – військово-морський представник УНР у Румунії. Помер у Бухаресті.

⁶¹ *Гулий-Гуленко Андрій* (1886–?) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився у с. Новоархангельськ, нині Кіровоградської обл. Закінчив Новоолександрійський інститут сільськогосподарства та лісівництва. Учасник Першої світової війни. Нагороджений старшинським Георгіївським хрестом. У 1919 р. очолював повстанські частини на Півдні України, під час Зимового походу приєднався до Армії УНР (командир Запорізької дивізії), П Зимового походу – командир Бессарабської групи Армії УНР, яка у 1921 р. здійснила спробу перейти румунський кордон і розпочати наступ в Україні. У 1922 р. заарештований ЧК, згодом засуджений до тривалого ув'язнення. У 1927 р. неопікувано з'явився у Польщі.

⁶² *Скржинський (Скишинський) Олександр* – граф, польський посол у Румунії. У 1922–1924 рр. (з перервою) – міністр закордонних справ, постійний представник Польщі у Лізі Націй, 1925–1926 рр. – прем'єр-міністр Польщі.

⁶³ Імовірно *Галкін Олексій* (1866–1942) – військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Закінчив Володимирський кадетський корпус, 2-ге Костянтинівське військово-учаще, Миколаївську академію Генерального штабу. У 1917 р. брав участь в українізації російських військових частин, 1918 р. – начальник Головного штабу Армії УНР, 1919 р. – канцелярії військового міністерства УНР, влітку 1919 р. потрапив до польського полону, з вересня 1920 р. – військовий міністр УНР. У 1939 р. заарештований органами НКВС. У 1941 р. разом з іншими в'язнями вивезений на схід. Помер в Астрахані.

⁶⁴ *Іонеску Думитру Гіде Іон Таке* (1858–1922) – політичний і державний діяч, лідер Консервативної демократичної партії, прем'єр-міністр Румунії у 1921–1922 рр.

⁶⁵ Імовірно *Свобода Володимир Олександрович* (1884–?) – підполковник Армії УНР. Народився на Житомирщині. Закінчив військово-учаще. Служив у Туркестані. З вересня 1918 р. – в українській армії. У 1919–1920 рр. служив у Добровольчій армії генерала Юденича, 1920–1922 рр. – в.о. референта Артилерійської управи Армії УНР. У 20-30-х рр. – на еміграції у Польщі.

⁶⁶ *Брусілов Олексій Олексійович* (1853–1926) – російський військовий діяч, генерал від кінноти. Народився у Тифлісі. Закінчив Пажеський корпус. Учасник Російсько-турецької 1877–1878 рр. і Першої світової воєн. Головнокомандувач Південно-Західного фронту, з травня по червень 1917 р. – Верховний головнокомандувач російської армії. З 1919 р. – у Червоній армії. 1923–1924 рр. – інспектор кінноти РСЧА. Автор спогадів.

⁶⁷ *Врангель Петро Миколайович* (1878–1928) – військовий діяч, генерал, барон. Учасник Російсько-японської і Першої світової воєн. З 1918 р. – на командуючих посадах у Добровольчій армії, з квітня 1920 р. – головнокомандуючий Збройними Силами Півдня Росії. 1923 р. заснував й очолив Російський загальновійськовий союз. Помер у Брюсселі, похований у Белграді.

⁶⁸ *Макаренко Андрій Гаврилович* (1885–1965) – політичний і державний діяч. Народився на Полтавщині. Працював в Управлінні Південно-Західної залізниці у Києві. 1918 р. – один із організаторів антигетьманського повстання, член Директорії УНР. Згодом емігрував. Жив в Австрії, Чехословаччині, Німеччині, США. Помер у Хьюстоні.

⁶⁹ *Швець Федір Петрович* (1882–1940) – політичний і державний діяч. Народився на

Черкащині. Закінчив Держпедтехнічний ун-т. Викладав геологію у Київському ун-ті. Член УПСР. 1918–1919 рр. – член Директорії УНР. Емігрував до Чехословаччини, де працював в Українському вільному ун-ті й Українському високому педагогічному ін-ті ім. М. Драгоманова. Помер у Празі.

⁷⁰ Консеквенція (лат. consequentia – наслідок, підсумок) – логічний наслідок дії чи обставини.

⁷¹ Ліга Націй – міжнародна організація, створена у 1919 р. зі штаб-квартирою у Женеві. Її членами були понад 30 країн світу. Мета – мирне розв'язання конфліктів і запобігання війнам. Діяла до 1939 р., формально розпущена 1946 р.

⁷² *Прокопович В'ячеслав Костянтинович* (1881–1942) – політичний і державний діяч, публіцист, історик. Народився на Київщині. Закінчив Університет св. Володимира. Член ТУП, згодом – УПСФ, від якої обраний до Української Центральної Ради та її Малої Ради. 1918 р. – міністр освіти, 1919–1920 рр. – голова дипломатичного представництва УНР у Югославії, з травня 1920 р. – голова Уряду УНР, 1926–1929 рр. – голова уряду УНР в екзилі, редактор тижневика «Тризуб». Помер у Франції.

⁷³ *Ніковський Андрій Васильович* (1885–1942) – громадсько-політичний і державний діяч, журналіст. Народився на Одещині. Член ТУП, УРДП, згодом – УПСФ, Української Центральної і Малої рад. Один з лідерів Українського національно-державного союзу, голова Українського національного союзу. Співробітник УАН. З 26 травня 1920 р. – міністр закордонних справ УНР. 1924 р. повернувся до Радянської України. Працював у системі ВУАН. 1930 р. був засуджений за «справою СВУ» до 10 років ув'язнення. Покарання відбував на Соловках.

⁷⁴ Йдеться про уряд генерала Врангеля.

⁷⁵ *Моркотун Сергій Костянтинович* – громадський діяч, адвокат, масон. У 1917 р. – начальник міліції Південно-Західної залізниці, 1918 р. – особистий секретар гетьмана Павла Скоропадського. В еміграції жив у Франції, займав антипетлюрівську позицію, виступав за федерацію з Росією, з листопада 1919 р. – голова Українського національного комітету, 1920 р. у Криму вів переговори з генералом П. Врангелем.

⁷⁶ Імовірно *Вітковський Володимир Костянтинович* (1885–1978) – генерал-лейтенант. Закінчив 1-й кадетський корпус, Павловське військово-учебне заклад. Учасник Першої світової війни, Білого руху. У 1918–1920 рр. – командир батальйону, офіцерського полку генерала Дроздовського, командир бригади, начальник дивізії, командир 2-го армійського корпусу (змінив генерала Слащова), командуючий 2-ю армією. Евакуйований з Криму. Заступник генерала Кутепова. З листопада 1920 р. – на еміграції у Туреччині, Болгарії, Франції, США. Активний діяч Російського загальновоїнського союзу.

⁷⁷ *Раковський Християн Георгійович* (1873–1941) – радянський політичний і державний діяч, член РКП(б). Походив з поміщиків Південної Добруджі. Один з організаторів соціал-демократичних партій Румунії і Болгарії. У 1918 р. очолював ВЧК в Одесі і Севастополі, був членом делегації радянської України на переговорах у Брест-Литовську, головою делегації РСФРР на мирних переговорах з Українською Державою. У 1919, 1920–1923 рр. – голова Раднаркому і нарком закордонних справ УСРР. Опонент Й. Сталіна. Репресований і розстріляний.

⁷⁸ Імовірно *Демченко Всеволод Якович* (1875–1939) – інженер шляхів сполучення, випускник 4-ї Київської гімназії, гласний Київської міської думи, голова Київської повітової земської управи, староста Олександрівської церкви. З його ім'ям пов'язують благоустрій київських вулиць у 1909–1910 рр. Член IV Державної думи. Мав земельні маєстності на Київщині і Херсонщині. За часів Тимчасового уряду був київським повітовим комісаром, гетьманату – членом Союзу ділової еліти, підтримував уряд П. Скоропадського. У Бухаресті видавав російськомовну газету «Наша Речь».

⁷⁹ *Геруа Олександр Володимирович* (1870 – після 1944) – генерал-лейтенант. Закінчив Пажеський корпус, Миколаївську академію Генерального штабу, учасник Російсько-японської, Першої світової і громадянської воєн, з 1917 р. – командир 18-го армійського

корпусу, начальник штабу Румунського фронту, 1918 р. – один з керівників Союзу відродження Росії, 1919 р. – начальник Місії Збройних сил Півдня Росії, 1920 р. – військовий представник Головного командування (П. Врангеля) і великого князя Миколи Миколайовича у Румунії, у 20-30-х рр. XX ст. – представник РОВС (Российский общевоинской союз) і голова Союзу інвалідів у Румунії. 1944 р. заарештований органами СМЕРШ і відправлений до СРСР.

⁸⁰ Five of clock – дружня зустріч за чашкою чаю чи кави зазвичай о 17.00.

⁸¹ Імовірно *Поклевський-Козел Станіслав Альфонсович* – громадський і державний діяч, син відомого підприємця з Катеринбурга, член Державної Ради, радник посольства Росії у Лондоні, 1914–1916 рр. – царський посланник (посол) у Румунії, масон. У 1920–1930-х рр. – голова Російсько-Румунського благодійного комітету у Бухаресті, представник Офісу Нанесена у Румунії.

⁸² Йдеться про членів Української соціал-демократичної робітничої партії.

⁸³ *Винниченко Володимир Кирилович* (1880–1951) – політичний і державний діяч, один з ідеологів українського національно-визвольного руху, письменник. Засновник і керівник УСДРП. У 1917 р. – заступник голови Української Центральної Ради, голова Генерального секретаріату, 1918 р. – голова Українського національного союзу, Директорії УНР. У 1919 р. вийшов зі складу Директорії, емігрував до Відня, де організував закордонну групу УКП та видання її органу – газети «Нова доба». Влітку 1920 р. повернувся в Україну, став заступником голови Раднаркому УСРР, проте невдовзі виїхав за кордон. Жив у Франції.

⁸⁴ Interview – інтерв'ю.

⁸⁵ Імовірно *Загородський Олександр Олександрович* (1889–1968) – генерал-полковник. Народився на Уманщині. Учасник Першої світової війни. З 1917 р. – в українській армії. У 1918–1919 рр. – командир Запорізької дивізії військ Директорії, командувач Волинської групи Дієвої армії УНР. Учасник I Зимового походу, 1920 р. – начальник 2-ї Волинської стрілецької дивізії Армії УНР. З 1923 р. – на еміграції у Польщі, 1944 р. – в Австрії, 1950 р. – у США.

⁸⁶ *Лішко Петро Іванович* (1876–?) – генерал-хорунжий Армії УНР. Народився на Воронежчині. Закінчив Тифліське піхотне юнкерське училище, Миколаївську академію Генерального штабу. Учасник Російсько-японської і Першої світової воєн. З 1918 р. – в українській армії. У 1919–1921 рр. – начальник штабу Чернігівської групи Армії УНР, розвідувального відділу Дієвої армії УНР, голова військової делегації УНР на переговорах з польським командуванням про перемир'я, начальник штабу Армії УНР, командуючий Запасними військами УНР. Був інтернований у Польщі. На початку 20-х рр. виїхав в УСРР. Подальша доля невідома.

⁸⁷ У тексті самим автором порушена нумерація пунктів.

⁸⁸ Communiqué – офіційне повідомлення, комюніке.

⁸⁹ Йдеться про сина адмірала Остроградського.